

staan, of er zich aan ergeren — daar behooren die kwesties niet thuis".

Toch voelt prof. O. heel goed, dat dit punt niet buiten de belangstelling der gemeente staat. Het Schriftprobleem is geen kwestie, waarover uitsluitend theologen zich warm maken. Hierbij merkt hij op:

"Maar er zijn er toch ook onder de hoorders, die er zich in hooge mate voor interesseeren? Moeten die dan met een kluitje in het riet worden gestuurd? Natuurlijk niet. Maar voor dezulken is er gelegenheid te over om er mee in kennis te komen. Ik noem slechts: de catechisatie (op sommige catechisaties kunnen die dingen zeer goed worden behandeld), lezingen, persoonlijk gesprek met den predikant, enz. Tegenwoordig ook vooral de Volksuniversiteiten, die alle een tamelijk groote plaats innemen aan theologische onderwerpen. Dezen winter houd ik te Amsterdam en te Utrecht een cursus aan de Volks-universiteit over den godsdienst van Israël, en behoeft niet één mijner hoorders in onzekerheid te verkeeren omtrent mijne Schriftbeschouwing. Maar als ik straks weer te Amsterdam of te Utrecht preek, vernemen ze er niets van".

En hij verduidelijkt dit met het volgende voorbeeld:

Er was eens een dokter, die bij een ernstig nederlijder werd geroepen. En toen hij bij het ziekbed stond, begon hij te vertellen hoevele soorten van nederlijden er wel zijn; hij sprak van chronische en subacute en embolische en suppuratieve nefritis, en hoe die verschillende soorten plegen te verlopen, enz. En toen begon hij overhuid te constateeren aan welke van de genoemde soorten deze patiënt misschien leed, en welke behandeling was aangewezen. En men vond het nog niet eens een beste dokter, die toch zoo heelennaal „de waarheid" zei, en zoo heelennaal eerlijk was.

Zoo ongeveer beschouw ik den predikant, die met theologische theorieën op den preekstoel komt. Natuurlijk gaat ook deze vergelijking mank als elke andere, maar een goed verstaander voelt wel den zin. En een slecht verstaander? Voor hem is dit een aardig slakje om er zout op te leggen.

Zoodat ik maar zeggen wil, dat dat schijnbaar tweeslachtige niets anders is dan eisch van gezond verstand en behoorlijke paedagogiek, waarvan de juistheid op alle ander gebied onmiddellijk wordt erkend.

Hiermee meen ik aan prof. O. volle recht te hebben laten wedervaren.

Een volgend maal hoop ik deze theorie te toetsen aan wat voor ons Gereformeerden als eisch geldt.

HEPP.

Een treffelijke methode.

Dezer dagen werd ons de volgende circulaire toegezonden:

L. S.

De Deputaten, door de hantgehouden Generale Synode van Leeuwarden benoemd om „de Liturgische Geschriften in hun geheel te overzien en zoo noodig eene herziening voor te bereiden", en om „den bundel „Eenige Gezangen" te overzien en te trachten dien uit te breiden met eenige andere berijnde of onberijnde gedeelten der II. Schrift, welke het den kerken vrij zal staan, nevens de Psalmen in den eeredienst te gebruiken", hebben hunnen arbeid aangevangen.

Zij noodleiden het goed, door publicatie in de pers aan alle kerkeraaden en leden der Gereformeerde kerken, die eenige opmerking of eenigen wensch mochten hebben, waarvan kennisgeving voor hen van belekenis zou kunnen zijn, te verzoeken, hun reeds thans daarvan bericht te doen, eer zij met het opstellen der concepten aanvangen.

Deputaten achten het gewenscht, waar de gewone gang van den eeredienst zoo nauw is betrokken bij hun arbeid, alle kerkeraaden en gemeentelieden in de gelegenheid te stellen, wat voor hun werk van belang kan zijn onder hunne aandacht te brengen, opdat zij tijdig daarmede rekening kunnen houden. Het spreekt van zelf, dat motiveering van wat men bij hen inzendt zeer gewenscht is.

Inzake het opstellen van vragen voor de Openbare Belijdenis, welke arbeid ook aan deze Deputaten is toevertrouwd, wordt dezer dagen een circulaire aan de kerkeraaden toegezonden.

Deputaten verzoeken, dat men vóór 1 Januari 1921 aan het adres van hunnen scriba zijn opmerkingen inzendt.

Dr. J. C. DE MOOR, praeses.

Dr. G. Ch. AALDERS, scriba.

Nassaulaan 17

Hilversum, 11 Nov. 1920.

Wij meenden goed te doen dit stuk hier een plaats te geven en niet onder officieele berichten te laten wegschemeren.

De methode, door deze deputaten gevolgd, verdient toejuiching.

Het is hun bedoeling met alle deugdelijke wenschen, welke er in den boezem onzer kerken leven, rekening te houden.

Wij kennen in ons kerkelijk leven geen referendum of georganiseerd overleg.

Toch mogen zulke aangelegenheden niet van boven af geregeld worden, maar behoort de nauwste aansluiting gezocht bij wat in onze kerken leeft.

Vooral is dat zaak in „doornige" kwesties als eventuele veranderingen in onze liturgische geschriften en uitbreiding van de „Eenige Gezangen".

Dat ook deze methode, gelijk elke andere, haar schaduwzijden heeft, betwisten wij niet.

Maar de namen der deputaten staan er borg voor, dat hier de gevaren wel zullen gemedend worden.

Zelfs zouden wij erop willen aandringen, deze methode toe te passen, waar dit maar eenigszins mogelijk is.

Een opmerking nog.

De fatale termijn dunkt ons wat krap genomen. Dikwijls is tegen het einde van het jaar het agendum van onze kerkeraadsvergaderingen overladen en moet er van geschrapt worden, wat eenigszins nitstel leiden kan.

Wij vreezen, dat hiervan de bespreking over bovengenoemde punten hier en daar de dupe worden zal.

Ook met het oog op eventuele beschouwingen in de pers ware verlenging raadzaam.

Misschien kunnen deputaten den termijn drie maanden verschuiven.

HEPP.

UIT HET POLITIEKE EN SOCIALE LEVEN.

De plaats van den middenstand in het maatschappelijk leven.

II.

Is er in het maatschappelijk leven voor den middenstand nog een plaats, en kan zijn arbeid, zonder schade voor het maatschappelijk welzijn, door anderen worden overgenomen? Met die vraag eindigde ik mijn eerste artikel, en ik wil die vraag beantwoorden, wanneer ik eerst op iets anders gewezen heb. Het heeft n.l. geschieden, dat de werkelijkheid de overbodigheid van den middenstand zou bewijzen, want deze stand heeft jaren van inzinking en verkwijping gekend, die hij nog niet te boven is. Nog hebben vele middenstanders hard te worstelen om het hoofd boven water te houden, en de druk, die, gelijk ik straks hoop aan te toonen, van twee kanten op hem geoeft wordt, is nog op lange na niet gelindigd.

Nu zal deze en gene ongeloofig glimlachen.

Velen zullen van dien „strijd" weinig willen weten.

Algemeen heerscht immers de meening dat door den middenstand gedurende de laatste jaren goed geld verdiend is, en de stijging der prijzen en de voortdurende duurte vestigt bij menig een den indruk, dat van een middenstandsdruk niet meer gesproken mag worden. Toch moeten wij in ons oordeel voorzichtig zijn. Zeker, er zijn middenstanders, wien de oorlogswinst niet vreemd gebleven is, en meer dan een winkelier of klein-industrieel moet, als hij eerlijk wil zijn, het klagen en zuchten aan anderen overlaten, doch deze voorspoed is niet aller.

De meesten kennen die vette jaren niet.

Veler winst is ook slechts tijdelijk geweest.

Hier is, en ik zou meerdere bewijzen kunnen aanvoeren, veel schijn die bedriegt, en vooral in onze christelijke kringen mag niet worden vergeten, dat de crisisjaren voor tal van middenstanders zorgen en moeilijkheden vermenigvuldigd hebben. Juist zij, die in hun zakenleven hun christelijke belijdenis en den eisch van Gods Woord geen geweld willen aandoen, hebben, enkele uitzonderingen daargelaten, een moeilijken tijd doorleefd, en het is er verre vandaan, dat die schaduwen thans reeds geweken zouden zijn. Bovendien mag ook allerminst uit het oog worden verloren, dat voor een handelsdrijvende of industrieel middenstander de balans niet is op te maken naar zijn oogenblikkelijk inkomen, omdat hij dit inkomen weer voor het grootste gedeelte in zijn bedrijf nodig heeft.

Dit mogen wij niet voorbijzien.

Tegenover velerlei bewering, die helaas den goeden naam van den middenstand dikwerf onrechtmatig geschaad heeft, zullen wij ook een open oog hebben voor de struggle for life, die in deze kringen gevoerd wordt, en in dezen tijd mag wel eens het volle licht vallen op den noesten arbeid en de aanhoudende zorgen, de groote inspanning en bewonderenswaardige activiteit, die over 'algemeen de middenstanders zich getroost hebben en nog troosten om in de groote levenswoeling en in de sociale branding niet onder te gaan.

Doeh, op dit punt ga ik nu niet verder in.

Ik zou het hebben over den druk, die op den middenstand geoeft is en wordt, en over de oorzaken, welke hem vooral in een vroegere periode, niet te miskennen malaise bezorgd hebben. De eerste oorzaak is de overmacht van het groot-kapitaal, dat, vooral in de groote steden, door het vormen van trusts en het oprichten van warenhuizen en allerlei filialen en depôts, den kleinhandel overweldigende concurrentie aandoet. Dit groot-kapitaal is immers zoo machtig. Het beschikt over veel en groote bedrijfsfondsen. Het is bij machte om door z'n bazars en filialen zich met kleiner winst tevreden te stellen, omdat de groote omzet de voordeelige saldo's toch aanzienlijk genoeg doet zijn. Het is in staat om door trusts, waarin de leden en commercieel en industrieel van alle vrijheid afstand doen, of door kartels, waarin deze vrijheid alleen op commercieel gebied aan banden wordt gelegd, de productie te regelen en de prijzen te bepalen, en tegen deze geweldige macht is de middenstand schijnbaar niet opgewassen.

Zij heeft tenminste menig middenstander een bankroet bezorgd.

Zij heeft velen kleinhandelaren de gelegenheid benomen de vleugels vrij uit te slaan, en zoo staat het ook natuurlijk met de klein-industrie.

Ook hier drukt de concurrentie der groot-industrie.

Deze beschikt over fabrieken en machines. Zij kan door de massa de goederen veel goedkoper, ik zeg niet degelijker, produceren. Zij kan gebruik maken van de huis-industrie om eigen productie te vermeerderen, en er zijn tal van kleine bedrijven, die, tegen de kapitaalcracht der groot-industrie niet bestand, of reeds den hongerdood zijn gestorven, of het vooruitzicht hebben spoedig hun plaats te moeten ruimen. Ik denk b.v. aan de weverijen en touwslagerijen, aan de zeepziederijen en leerlooierijen, en al is in tal van andere vakken de klein-industrie nog in het leven gebleven, en al kon vooral in de bedrijven voor de voedingsmiddelen de middenstand zich nog handhaven, toch mag deze druk van boven op geenerlei manier onderschat, en hebben wij, bij de angstwekkende kapitaal-opstapeling der laatste jaren, met dezen factor in het economische leven ernstig rekening te houden.

Er is nog een tweede oorzaak voor de malaise van den middenstand aan te wijzen. Tegenover den druk van boven staat die van beneden, welke geoeft wordt door de consumptie-coöperaties van ambtenaren en arbeiders en vele anderen, die een niet minder gevaarlijke concurrent voor den middenstand geworden is. Nu stem ik terstond toe, dat deze coöperatie van consumenten ook heilzaam voor den middenstand gewerkt, en als correctief goede diensten heeft verricht. Als correctief eerst in dezen zin, dat de middenstand door deze coöperaties mede heeft leeren inzien, welke gebreken en leemten in eigen organisatie den bloei belemmerden, maar als correctief tevens, omdat hier en daar het optreden der consumenten-verenigingen aan de overmatige winsten van sommigen een einde gemaakt heeft.

Ook dit moeten wij toestemmen.

Doch dit neemt niet weg, dat, al erkennen wij de lichtzijden, wij den donkeren kant voor den middenstand geenszins voorbij zien. Niet, dat de coöperatie op zichzelf onchristelijk zou zijn, en uit christelijk-social of ethisch standpunt moet veroordeeld worden, maar het feit kan niet ontkend, dat deze coöperaties den middenstand niet weinig in het nauw hebben gebracht.

Daarmee zeg ik niet dat zij den middenstand zal noodzaken te verdwijnen. De praktijk heeft geleerd, dat een degelijke, energieke, goed georganiseerde middenstand het tegen de coöperatie wel kan volhouden, en wanneer onze middenstanders op den ingeslagen weg van organisatie blijven voortgaan, en individueel, ieder in z'n eigen zaak en bedrijf, met inspanning van alle krachten het rechte pad bewandelen, is m.i. deze druk van beneden er niet een, die de overhand zal behouden.

Dit laatste brengt mij als vanzelf tot de derde oorzaak.

Dat de middenstand in het gedrang is geraakt, is ook aan eigen fouten te danken, en aan gebreken, die in eigen kring moeten gezocht worden. In de eerste plaats zijn er tal van menschen in dezen stand hinnengedrongen, die er eigenlijk niet in thuis hooren, en door gebrek aan kennis en inzicht den middenstand naar beneden hebben gehaald. Er zijn meerdere kleine baasjes en winkeliertjes opgestaan, die de een meer en de ander minder een parasitair bestaan moesten leiden, en al zijn dit grensgevallen, deze grensbewoners zijn tot niet geringe schade geweest, en voor het onsociale van hun bedrijf mogen, al veroordeelen wij daarmede allerminst iederen klein-winkelier, de oogen niet gesloten worden.

Er is echter nog een tweede fout.

De middenstand heeft vooral hierin gefaald, dat in zijn kringen langen tijd het jammerlijkste, individualisme den scepter voerde, en voor solidariteit en gemeenschapszin niets werd gevoeld. Ieder leefde voor zich en eigen zaak. De concurrentie heerschte in haar scherpste vormen. De eenzelvigheid en het eigenbelang gaven den toon aan. Om anderer belangen werd weinig of niet gedacht, en de middenstanders, die hetzelfde bedrijf uitoefenden of eenzelfde handel dreven, beschouwden elkaar als natuurlijke vijanden.

Wat een ellende is daaruit voortgevloeid!

Veel onzuivere concurrentie was het noodzakelijk gevolg.

Onware reclame kon niet ontblijven. Het werd een strijd op leven en dood, en in christelijke kringen is aan die heillooze jacht maar al te dikwijls meegedaan. Van organisatie was geen sprake; ieder ging zijn eigen weg; in star conservatie en egoïsme sloten de meesten zich op in eigen engen kring, en lieten boven zich het grootbedrijf groeien en onder zich de coöperatie in steeds meerder kracht opkomen, zonder zelfs een vinger uit te steken om den middenstand als stand in het sociale leven te handhaven.

Hier moet eerlijkheidshalve nog een fout vermeld.

Het is ook voorgekomen dat door den winkelstand de consument geëxploiteerd is om eigen rentenierschap te verhaasten, en er zijn wel eens ervaringen opgedaan, die het vertrouwen in deze klasse in ons maatschappelijk leven hebben geschokt. Wat b.v. in de Augustusdagen van 1914 en in de latere crisisjaren door sommigen is bestaan, is niet geschikt om de sympathie voor den middenstand te bevorderen, en ieder, die het heil van den middenstand zoekt, zal toestemmen, dat elke gemaakte

woekerwinst een verliespost is op de vertrouwensrekening bij de consumenten.

Als christenen mogen we dit niet verzwijgen. Wij mogen de zonde in eigen kring niet verbloemen.

Ook hier loopt de weg der verlossing door de kennis der ellende, en wie de oorzaken der malaise van den middenstand opspoort, mag deze niet vergeten of door de vingers zien.

Hiermede werp ik geen blaam op den ganschen middenstand.

Ik wijs alleen hen aan, die zijn goeden naam in discredit hebben gebracht, en voeg daaraan terstond toe, dat de middenstand zelf tegen zulk bedrijf in verzet is gekomen, en al het mogelijke heeft gedaan om deze feiten in eigen kring te herstellen. Dit neemt echter niet weg, dat mede door deze oorzaak, al is zij de voornaamste niet, de malaise, die zoo even genoemd werd, ontstaan en verergerd is, en ook deze factor in het neerdrukken van den middenstand terlege heeft meegewerkt.

Maar... er is een andere tijd gekomen.

In den middenstand zelf is reactie ontstaan.

Hij is uit zijn dommel ontwaakt, en ik wil over die herleving nader handelen, wanneer ik eerst de vraag besproken heb, of deze herleving noodzakelijk en gewenscht is, en dus terugkeer tot het uitgangspunt van dit artikel: Is er voor den middenstand in het hedendaagsche leven nog wel een plaats?

D.I.K.

ZENDING EN EVANGELISATIE.

De Atheïstische beweging in Nederland.

I.

De vrijdenkersorganisatie „De Dageraad“ heeft zich dezen winter een geduchte actie voorgenomen. Zij wil een tournee gaan maken door ons land en daarbij den ex-predikant Dr. N. J. Pabon rondvoeren, die zal spreken over het onderwerp: „Mijn afscheid van de Kerk“. Tevens heeft zij een geschriftje het licht doen zien: „Oorlog aan de Kerk“, dat bestemd is om de komende volkstelling te beïnvloeden. Op kleiner schaal is zij plaatselijk aan den arbeid getogen. Te Amsterdam is zij begonnen onze methode van straat- en parkprediking na te volgen. Des Zondagmorgens onder het kerkuur heeft zij lezingen georganiseerd in een schouwburgzaal. Te Rotterdam liet zij bijlatten aanplakken: „De mensch moet leven, daarom zullen wij de goden doden!“ Men kan dit dus een soort van contra-evangelisatie noemen. Daarom schijnt het mij niet overbodig deze beweging eens te bespreken. Een onderling uit een onzer groote steden deelde mij onlangs mede, dat hem bij zijn huisbezoek bleek, hoe iemand, die nog als lid der Geref. kerk te boek stond, „Dageraadman“ was. Dit voorval pleit er ook voor ons naar dit gevechtsfront een weinig te oriënteren.

De eenigste bron voor het ontstaan en de geschiedenis van „De Dageraad“ is het Gedenkboek, dat zij in 1906 bij haar 50-jarig bestaan het licht deed zien. Niet zonder spijt constateert men daarin, dat in de geschiedbronnen over dat tijdvak met geen enkel woord van haar wordt melding gemaakt. (Volgens de regels van de door haar zoo verheerlijkte historische critiek, mag men haar dus met goed recht naar het rijk der legenden verwijzen.) Wij verkeeren dus in de aangename omstandigheid, haar uit haren eigen mond te kunnen oordeelen. Ik vertrouw, dat hare geschiedenis zal blijken haar gericht te zijn. Laat ik beginnen met te constateeren, dat de vrijdenkersbeweging is voortgekomen uit het modernisme. De critiek deed in dien tijd van de apostolische belijdenis weinig meer overblijven — naar het sarcaastisch woord van Zangwill — dan de stelling: „Er is geen God — en Jezus Christus is Zijn Zoon.“ Maar — zegt de geschiedschrijver van „De Dageraad“: „Kritiek op den Bijbel en de geloofsartikelen is een gevaarlijke zaak met verrekende consequenties.“ Wie loochent, dat in den gekruisten Christus als het ware een loodlijn is gebaad naar God, blijft onafwendbaar eenen cirkelgang maken van het deïsme via het pantheïsme naar het atheïsme en omgekeerd. Dit zegt het Gedenkboek ook: „Of de vrijdenker zal neigen tot ongelooft wordt geheel bepaald door den stand der wetenschap van zijn tijd. Beter nog: door zijne persoonlijke waardeschatting van de resultaten der wetenschap van zijn tijd. Zoo zal de een komen tot atheïsme, terwijl de ander zich slechts agnosticus durft noemen en een derde het deïsme of het pantheïsme aanhangt.“ Hoe heerlijk is tegenover deze onrustige wisseling van gedachten de taak der Evangelisatie: te wijzen de loodlijn naar God.

Als grondlegger der vrijdenkersbeweging in ons land moet beschouwd worden Dr. F. Junghuhn, ambtenaar bij de gouvernementele kinaplaningen op Java. Deze gaf in 1854 een boek uit onder den titel: „Licht en Schaduwbeelden“. Op allegorische wijze bestrijdt hij daarin het christelijk geloof. Vier broeders reizen op Java. De eerste heet Nacht en vertegenwoordigt de orthodoxie. Avondrood, zijn broeder, stelt het pantheïsme voor. Zijn broeder Morgenrood is de volgeling van Büchner, de man van „kracht en stof“.

De edelste van het vartal draagt den naam van

Dag en hangt het deïsme aan. Dag gelooft wel aan een zelfstandige Goddelijke kracht in de natuur, welke alles naar eeuwig werkende onveranderlijke wetten bestuurt, maar verwerpt elken geopenbaarden godsdienst. Junghuhn formuleerde zijn geloof nader in 25 stellingen, waarvan de voornaamste luidde: „Wij gelooven aan een onzichtbaren, groten en redelijken geest in de natuur, en noemen dien God“.

In het vaderland teruggekeerd vereenigde Junghuhn zich met een tiental leden van de onafhankelijke vrijmetselaarsloge „Post Nubila Lux“, welke meest uit Joden bestond, tot de gezamenlijke uitgave van een maandschrift. In het voorwoord noemen zij den godsdienst het werk van „dweepers en bedriegers“. Men meesmuilt, als men leest, hoe de vrijdenkers verheerlijkt worden als de opkomende sterren aan den bewolkten hemel. Het schijnen dan toch meest vallende sterren geweest te zijn! De verschijning van dit maandschrift was toen reeds bedoeld als eene contra-evangelisatie. De redactie klaagt: „dat de partij van achteruitgang en obscurantisme geld noch offers ontziet om door het verspreiden van dweepzieke traktaatjes aan het blind geloof van de onnoozele menigte voortdurend voedsel te verschaffen“. Ook hier geldt zeker: de stijl is de mensch!

In 1855 werd de eerste vrijdenkersvereeninging gesticht: n.l. „De Lichtstraal“. Een jaar later werd te Amsterdam „De Dageraad“ geboren. Men juichte, dat nu de kiem was gelegd van de Kerk der Toekomst. In deze nieuwe kerk deed men ook aan heiligenvereering. Men kan moeilijk zonder lachen in het verslag der vergaderingen lezen: „Allelei zinnebeelden van wetenschap als globe, microscop, verrekijker enz. pronkten op de bestuurstafel.“ Men kan dit moeilijk anders noemen dan een moderne soort van Fetisisme, weinig verheven boven het geloof, dat de wilde aan levenloze voorwerpen tooverkracht toeschrijven doet.

De vereening wilde in geen enkele richting partijkiezen. Atheïsten waren er in dien kring nog niet en materialisten slechts weinig. Men was voornamelijk beleeft genoeg een God te erkennen, maar kende Hem evenveel macht toe als het Engelsche parlement aan Koningin Victoria, heeft iemand ironisch opgemerkt. Men sprak van „den vromen vrijdenker Jezus Gennesareth“. Zelfs stichtte men in 1858 „de eerste vrije godsdienstige gemeente in Nederland“. Deze bleef niet lang de eerste, niet omdat er een bijkwam, maar omdat zij roemloos te niet ging. In haar bloeitijd kreeg het zuiver atheïsme en materialisme de overhand. Behalve de verschillende tijdschriften als: „Het Verbond der Vrije Gedachte“, „De Rechbank des Onderzoeks“, „De Tijdgenoot op het gebied der Rede“ en „De bliksemschicht der 20e eeuw“ (wat 'n humbug!) kwamen nu de brochures van de pers. Eigenlijk was deze brochureverkoop het eenige, waarmede men succes had. Van de brochure „Tegenstrijdige teksten in den Bijbel“ werden 10.000; van het libel „Dominee, Pastoor en Rabbi“ zelfs 47.000 exemplaren verkocht. 7.000 exemplaren van Büchner's „Kracht en Stof“ werden eveneens onder de menschen gebracht. Ook bewoog men zich op praktisch gebied door te strijden voor neutraal onderwijs, afschaffing van den eed, opheffing van de kerkelijke armenzorg en van de leerstoel voor kerkelijke hoogleraren aan de Amsterdamsche Universiteit.

Het hoogtepunt van bloei werd bereikt tijdens het internationaal congres, dat in 1883 te Amsterdam werd gehouden. Het waren echter maar steeds korte momenten van bloei. Men kan terecht met het Gedenkboek zeggen: „De geschiedenis der vrije gedachte is eene tijdsgegeschiedenis.“ Dat lag niet aan de tegenstanders, maar aan de vrijdenkers zelf. Wel wordt er door hen geklaagd, dat „Dageraad“ als de ergste scheldnaam gold, dien men iemand geven kon; maar wie weet wat bijv. de Afgescheidenen doorgestaan hebben voor hunne overtuiging, kan werkelijk voor dat martelaarschap der vrijdenkers weinig voelen. Met beninnelijke bescheidenheid verklaarde een der hunnen: „wij, vrijdenkers gevoelen ons in eene christelijke maatschappij ongeveer zooals een christen zich zou voelen in eene maatschappij van kaffers!“ Hoe groot was echter het verschil tusschen praat en daad! Terwijl men zong:

„Vrijdenker, waarheen? Daar gij 't zwaard ziet geheven,
't Zwaard mijner beulen, daar vind ik mijn eer.
Ik breng mijn hoofd voor de vrijheid van denken;
Waarheid en vrijheid is slechts mijn begeer!“

was alles wat men schreef en uitgaf strikt geheim. Het Gedenkboek verklaart, dat dit niet naar het genoegen was van sommige leden, „die ook iets wilden zien, dat wat van een daad zou weghebben“. Welk een ironie ligt er in, die „apostelen des lichts“, zooals zij zichzelf noemden, wroetende in het donker en tegelijk hen, die boete en kerkerstraf leden voor hunne overtuiging, scheldend voor „duistelingen“. Zelfs met het lidmaatschap ging het soms geheimzinnig toe. In 1880 bijv. gold de regel, dat leden gekozen werden uit de intekenaren, op geheim schriftelijk voorstel van drie leden aan het bestuur. Het is leerzaam te weten, uit welke batterijen de kerk bestookt is!

Met de leden ging het af en aan. Langen tijd hield men lezingen voor 10 à 20, ook wel voor 8 à 10 personen. Als men in 1882 239 leden telt, noemt men dit een reuzensprong. In 1883 klom men zelfs tot 500, maar in 1889 was men weer tot 124 leden gedaald. „De overgrootste meerderheid hadden zich van hun jeugdige dwaasheid bekeerd“ zegt de geschiedschrijver. En iets verder lees ik: „Op de oude ledenlijsten zult gij heel wat namen vinden van industriëlen, dokters en advocaten, toen nog jong, sedert wijzer en bezadigder geworden.“ Deze mutaties maakten, dat de vereening kwijnde als eene teringlijderes, niet zonder momenten van opleving, ook aan die ziekte zoo eigen. Herhaaldelijk verdwenen de tijdschriften, om dan onder eenen anderen naam weer kort te herleven. Belangrijke dingen op geldelijk gebied mislukten steeds. In 1887 trachtte men tevergeefs honderd aandeelhouders te vinden voor een gezamenlijk kapitaal van... 500 gulden. Een bedrag, dat door het armste dorpskerkje veelvuldig wordt opgebracht. Het eenigste wat men jarenlang deed, bestond in het afstemmen van voorstellen tot ontbinding. Bij dit alles kwam nog innerlijke verdeeldheid. Spijtig merkt het Gedenkboek op dat de kracht der kerkgenootschappen ligt in de eeuwige verdeeldheid hunner bestrijders. Het erkent: „Onze beste krachten worden besteed om overwinningen op medeliden te behalen.“ Bij het 40-jarig bestaan verhief de feestredenaar „De Dageraad“ als „het hoogste zedelijke lichaam in den lande“. Ontnuchterend laat het Gedenkboek op die snoevende taal volgen: „in werkelijkheid was er in haar boezem een steeds stijgende tweespalt“. En volgens deze zelfde onverdachte bron vertoonde de 50-jarige in 1906: „een beeld van groote versnippering van krachten met een niet te loochenen gevoel van uitgediendheid“. Ja, zoo citeer ik verder: „Het is een eigenaardig fatum voor onze vereening, dat haar jubilea moeten dienst doen als uiterste opwekkingsmiddelen“.

Dit kwijnend bestaan moet allereerst hieraan getuigen worden, dat het atheïsme nimmer zich heeft kunnen verbreden tot eene volksbeweging. Ook de geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland is eene bijdrage tot het zoogen. onlogisch bewijs voor het bestaan Gods, dat er bij alle volken in alle tijden besef leeft van een hooger Wezen. Aanvankelijk was er tusschen de socialistische beweging en „De Dageraad“ een innig verband. De meeste personen, die tusschen 1860-1870 in de arbeidersbeweging een rol speelden, zijn als Dageraadsmannen begonnen. Zij werden socialist, omdat zij zeiden met Bebel: „Gij hebt ons den hemel hierna maals ontnomen, nu willen wij hem op aarde veroveren.“ Weldra kwam er echter in den boezem der vereening zelf botsing tusschen liberale en socialistische elementen. Toen de socialist Fortuin als bestuurslid gekozen werd, traden de overige bestuursleden unaniem af. Er werd een ander bestuur gekozen, doch weldra ontstond opnieuw een botsing van meeningen, waarop Domela Nieuwenhuis, Dr. Muller en Fortuin uit de vereening traden. Nog erger zag „De Dageraad“ zich teleurgesteld, toen de S. D. A. P. het standpunt innam: „Godsdienst is privaatzaak“. Hierover heeft 't Gedenkboek den klagzang aan: „Door de onlogische opvatting, die door de S. D. A. P. aan de leus „godsdienst is privaatzaak“ gegeven werd, kon het niet uitblijven of deze partij deed alle moeite om goed te doen uitkomen, dat zij niets gemeen had met de Vrijdenkers. Het werd mede om de strijd voor de vrije gedachte te gaan beschouwen als een overwonnen standpunt. Het moet echter ten volle erkend worden, dat de laatste opvatting zeer vergeeflijk is, als men let op welke fanatieke manier door vele socialistische atheïsten tegen de kerk, kerkleeraars en den Bijbel is losgetrokken. Heel langzamerhand begint men te begrijpen, dat de latente massa desnoods medegetrokken, maar nooit overdonderd moet worden“.

U zegt het zelf! zou men den schrijver willen toeroepen.

Dat „De Dageraad“ werkelijk in plaats van het beeld van eenen vrijdenker, dat van eenen fanatieken dogmaticus vertoont en alzoo zichzelf heeft vernietigd, hoop ik in een volgend artikel uitte zetten.

N. B.

LITERATUUR EN KUNST.

Moderne letterkunde en Christelijke opvoeding.

IX.

Wat leest ons christenvolk?

Wij kunnen thans langzamerhand afrekenen met het deel onzer taak, dat bestond in de beantwoording der vraag, wat ons christenvolk leest.

Dat onze publicatiën hier en daar den vorm aannamen van een zachte polemiek, was niet onze schuld, maar moet worden toegeschreven aan de openbare argeloosheid van sommige broeders, die, op letterkundig gebied, het liedeken bloven zingen van: vrede, vrede, en geen gevaar!

Wij mogen zeker, vooral in verband met hetgeen wij als vrucht van onze catechisatieenquête aan het licht brachten, de stelling neerschrijven, dat het oude puritanisme, hetwelk bij Cats en Brakel

zwoor,
Voo
der m
Pra
pleit
De
tegens
niet o
Geli
stueus
Pri
houdt
zeer
orde
De
met
zwer
en Ku
meeg
retisch
behoel
spuiter
van „
legend
in de
Alve
het zv
tendor
der o
althan
achten
p een
den; d
lichtin
Ik l
zen vr
tesges
gevoel
een z
Het
„broec
Wie
met a
een u
Voo
het pr
Heb
dat ee
stylist
Men
er op
Van
gebrek
Engel
keur
Het
onbes
migen
En
leef d
„maag
meest
plaats
versta
tingen
Een
christ
jes va
slaaf
jongen
Zola E

Ma
zielen
en wa
zei ik
aan
de ka
een „
oog d
heid e
minne
groeie
ieder
Ik o
poseer
der le
eenigs
pedan
sferen
neesw
zichze
Wie
mag
zijn, z
brenge
waard
Naar
vangst
hebbe
brief
zooda
den l
legent
Ik
enkele
Voo
wij o
stem“